

Лекція 10. Перша світова війна та міжвоєнний період (1914–1939 рр.)

Перша світова війна почалася влітку 1914 р. і тривала до осені 1918 р. Багато в чому знаменувала собою справжній початок ХХ ст. Збитки, завдані двома світовими війнами, поклали край політичній, економічній і військовій перевазі Європи.

Як відомо, до 1914 р. сформувалася система європейських союзів. Франція та Росія об'єдналися з Великобританією проти Німеччини, Австро-Угорщини та Італії. Усі вони мали потенціал втягнути всі континенти в конфлікт за колонії.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Кінець європейського імперіалізму почався з Першою світовою війною.

Націоналізм спонукав європейські держави до шаленого пориву встановити свої прапори на якомога більшій частині земної кулі.

Націоналістична пропаганда заохочувала молодих чоловіків вступати на службу, зображуючи початок війни як великий героїчний момент [1]. Ніхто, крім крихітної меншості, не передбачав війни, яка буде небезпечною. Усі знали, що війни можуть бути руйнівними та насильницькими, але вони також вірили, що у ХХ ст. вони швидко закінчатся. Сама вартість озброєння робила неймовірним те, що цивілізовані держави могли витримати тривалу боротьбу. Складна світова економіка та платники податків не могли вижити. Багато європейців нудьгували своїм життям у 1914 р. і бачили у війні емоційне розрядження. Революціонери, звичайно, вітали міжнародний конфлікт через можливості, які, на їхню думку, він міг принести [2].

Таким чином, довгострокові причини Першої світової війни включали суміш націоналізму, конкуренцію за колонії та ресурси, нестабільну систему Альянсу.

Криза прийшла до Сараєво, столиці Боснії, балканської провінції під владою Австрії. У Боснії було велике сербське населення, тому Сербія хотіла захопити Боснію.

28 червня 1914 р. боснійські серби, пов'язані з «Чорною рукою», терористичною групою, неофіційно підтримуваною деякими партіями в

Сербії, здійснили замах на ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця австрійського престолу [3].

Під час липневої кризи Австрія погрожувала війною Сербії. Росія, суперник Австрії на Балканах, підтримала Сербію.

Коли 28 липня 1914 р. Австрія оголосила війну Сербії, система альянсу запрацювала: Росія та Німеччина мобілізувалися на сході, німці швидко рушили проти Франції та нейтральної Бельгії. Англія підтримала своїх французьких і російських партнерів. За винятком Італії, яка на даний момент залишалася нейтральною, 4 серпня всі великі держави Європи перебували у стані війни.

Німеччина розпочала з плану Шліффена. Вона направила 75 % своєї армії до Франції з метою взяти Париж за шість тижнів. Інші 25 % за допомогою Австрії захищалися від Росії, на якій німці мали намір зосередитися після поразки Франції.

Однак протягом першого тижня вересня 1914 р. перша битва на Марні у Франції заблокувала план Шліффена.

Зібрані сторони застосували одна проти одної новітні технології індустріальної епохи, і війна стала занадто довгою. Це був глухий кут – ситуація, в якій неможливо було досягти прогресу. Це була перша війна, в якій машини відіграли важливу роль; війна вперше була трансформована наукою [4]. Їхня зброя та припаси включали всі новітні продукти промисловості: важку артилерію, гігантські бойові кораблі, отруйні гази, консерви, масове обмундирування, синтетичний каучук [5].

Окопна війна зайняла три роки кривавого глухого кута (ланцюги окопів, доти, колючий дріт).

Верденський наступ і битва на Соммі, обидві в 1916 р., не призвели до руху, але коштували сотні тисяч втрат.

Жахи отруйного газу, постійні страждання, бруд та шкідники зробили окопну війну жахливою.

Лише у 1917 і 1918 рр. удосконалена тактика (включно з використанням точно націленої артилерії для стримування ворожих сил в окопах) і нова зброя, така як танки та літаки, почали виходити з болісного глухого кута окопної війни.

Війна на морі пішла своїм шляхом. Флот союзників блокував Центральні держави, спричинивши голод тисячам людей.

У відповідь Німеччина освоїла війну на підводних човнах проти трансатлантичного руху вантажів і військ союзників. У травні 1915 р. підводний човен потопив британське судно «Лузитанія», на борту якого перебувало понад сто американських пасажирів. Це розлютило США. Німецькі підводні човни блокували Великобританію. До весни 1917 р. запаси їжі скоротилися до шести тижнів. Це спровокувало США у квітні 1917 р., США вступили у війну.

Росія розвалювалася в 1917 р. Царський режим упав у лютому. Нова влада намагалася продовжити війну, але армія зазнавала масового дезертирства і поразок.

Російські комуністи (партія РСДРП (б)) захопили владу в жовтні 1917 р. і вивели Росію з війни. Ця подія звільнила велику кількість німецьких військ для служби на Західному фронті, де баланс сил був надзвичайно тонким.

Навесні 1918 р. німцям довелося воювати з американськими арміями.

Також Німеччина мала недолік у танках і літаках. Однак Німеччина зробила ставку на весняний наступ, щоб взяти Париж.

У другій битві на Марні німці були змушені повністю відступити до серпня 1918 р.

Страйки та повстання восени змусили османів, австро-угорців і німців припинити бойові дії в жовтні та листопаді.

Перша світова війна завершилася 11 листопада 1918 р. Альянс Британії, Франції, Росії, Сербії та, зрештою, Сполучених Штатів з мінімальним відривом переміг Німеччину, Австро-Угорщину та Османську імперію.

Безпосередні наслідки Першої світової війни були очевидні: від 9 до 10 мільйонів солдатів було вбито, ще від 2 до 7 мільйонів мирних жителів загинуло, від 28 до 30 мільйонів було поранено. Мільйони людей, особливо у Східній Європі, з її постійно змінюваними кордонами, залишилися без даху над головою або без громадянства.

До цього болю додала глобальна епідемія іспанського грипу в останні місяці Першої світової війни, яка тривала до кінця 1920 р. і вбила щонайменше 25-40 мільйонів, а можливо, і набагато більше. Хвороби були найбільшими вбивцями людей, вони також були вирішальними творцями історії. До Другої світової війни більше жертв війни померло від мікробів, що передаються війною, ніж від бойових поранень (Гаррет Даймонт).

Мирні договори

Після війни умови були визначені на **Паризькій мирній конференції**, яка тривала з 1919 по 1920 рр. Паризька мирна конференція склала договори для кожної з п'яти Центральних держав.

Найважливішим був **Версальський договір**, нав'язаний Німеччині в червні 1919 р.

Мирні договори послабили Німеччину та наклали на неї суворі репарації за спричинення війни.

Німеччина зазнала втрати території (приблизно 13 %) і населення (приблизно 10 %), оскільки Ельзас і Лотарингія, які Німеччина захопила у Франції в 1871 р., були повернуті, а інші шматки землі відійшли до Бельгії, Чехословаччини, Данії та Польща. Послідувала втрата африканських і тихоокеанських колоній.

Роззброєння обмежило Німеччину невеликою армією в 100 тис. осіб і заборонило всі танки, військові літаки, військові кораблі та підводні човни.

Німеччина була зобов'язана виплатити репарації на суму понад 32 мільярди доларів (інші центральні держави також мали репарації). Спочатку Британія, Франція та Бельгія вимагали компенсації не лише за завдані збитки, а й за всю вартість війни. Але американський президент Вудро Вільсон (1856–1924) наполягав на більш обмеженому підході.

Вудро Вільсон запропонував свої знамениті Чотирнадцять пунктів, щоб запобігти будь-якій війні в майбутньому: свобода морів, припинення таємних договорів, скорочення озброєнь, деколонізація, перебудова кордонів відповідно до «самовизначення» національних груп, створення міжнародного органу з вирішення суперечок під назвою **Ліга Націй**.

У 1920 р. переможці заснували міжнародну організацію, Лігу Націй, зі штаб-квартирою в Женеві, Швейцарія, для врегулювання та запобігання майбутнім конфліктам (за іронією долі, оскільки Конгрес не ратифікував Версальський договір, Сполучені Штати ніколи не приєднувалися до Ліги).

Австро-Угорщина, частково Німеччина і частково Росія розпалися на декілька нових національних держав (Австрія, Угорщина, Югославія, Чехословаччина, Польща, Фінляндія, Латвія, Литва, Естонія).

Було введено систему мандатів. Мандатна система класифікувала колишні колонії відповідно до їхньої готовності до незалежності, а потім Ліга Націй передавала їх під довго-, середньо- чи короткостроковий «нагляд» таких країн, як Британія та Франція. Теоретично наглядові повноваження мали направляти їхні мандати до свободи, але на практиці це була колонізація під

новою назвою. І в такій формі, яка дозволяла європейцям не ображати антиколоніальні почуття Вудро Вільсона.

Відповідно до нього африканські колонії Німеччини були передані різним державам-переможцям. Арабські землі, які колись перебували під пануванням Османської імперії, стали володіннями Британії та Франції. Одним із таких мандатів була Палестина, де британці в **Декларації Бальфура 1917 р.** погодилися допомогти створити єврейський «національний дім». Це було зроблено щодо історичного розкуркулення євреїв і сучасного антисемітизму в Європі.

Шановний лорде Ротшильде,

Маю честь передати Вам від імені уряду Його Величності таку декларацію, у якій виражається співчуття сіоністським прагненням євреїв, представлену на розгляд кабінету міністрів, яка й була ним схвалена:

“Уряд Його Величності зі схваленням розглядає питання про створення в Палестині національного осередка для єврейського народу і докладе всіх зусиль для сприяння та досягнення цієї мети; причому ясно мається на увазі, що не повинні здійснюватися ніякі дії, що можуть порушити цивільні та релігійні права існуючих неєврейських громад у Палестині або права і політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні”.

Я був би дуже вдячний Вам, якби Ви довели цю Декларацію до відома Сіоністської федерації.

Щиро Ваш,

Артур Джеймс Бальфур.

Міністерство закордонних справ, 2 листопада 1917 р.

Геополітичні довгострокові наслідки включали знищення чотирьох імперій (Німецького Рейху, Габсбурзької Австрії, царської Росії та Османської імперії), загальний занепад глобальної могутності Європи (навіть країни-переможці були сильно виснажені, а їхні заморські імперії ставали дедалі більшими, важко контрольованими), а також нестабільність у Центральній та Східній Європі (невдоволення Німеччини Версалем, загроза радянського експансіонізму, нові нації без політичного досвіду).

Соціальні та економічні зміни були розв'язані або прискорені війною, включаючи продовження занепаду спадкової аристократії, зростання ролі середнього та нижчого класів (особливо білих комірців), надання жінкам виборчих прав у більшості західних країн як подяку за їх активну роль у війні (хоча Франція та Італія протрималися до 1940-х рр.) і більш повну

індустріалізацію західних економік. Війна також сприяла посиленню відчуття невизначеності та тривоги в європейській культурі.

ТОТАЛІТАРНІ ТА АВТОРИТАРНІ РЕЖИМИ В ЄВРОПІ 1920-Х РОКІВ

Загальна криза демократії означала, що найбільш динамічними режимами міжвоєнної Європи були диктатури, деякі з яких досягли тоталітарного рівня контролю над своїм народом. Більшість сучасних диктатур класифікуються як авторитарні, де правляча еліта стурбована головним чином примушуванням до покори.

Тоталітаризм є більш екстремальним — як за рівнем контролю, так і за кількістю вбитих чи ув'язнених людей. У деяких випадках різницю між ними можна обговорювати, але сталінська Росія та нацистська Німеччина є яскравими прикладами тоталітаризму.

Фашистські та авторитарні економіки, як правило, дотримуються принципів синдикалізму, форми державного капіталізму, за якого бізнес-лідери замість того, щоб практикувати вільну торгівлю, співпрацюють безпосередньо з урядом. В обмін на покору вони отримують преференції, а режим гарантує, що профспілки не кидають їм жодного виклику. Такий підхід переважав у фашистській Італії, нацистській Німеччині, Японії та багатьох менших диктатурах.

Радянський Союз переслідував командну економіку або адміністративно-командну економіку, також відому як планова економіка. У цій системі всіма галузями промисловості керували винятково державні чиновники, а ринкові економічні відносини були майже повністю заборонені.

Назустріч Другій світовій війні

Порівняно зі складним походженням Першої світової війни, причини Другої світової війни прості: агресія протягом 1930-х років з боку Японії, Італії та Німеччини залишилася без стримування слабкою Лігою Націй, і на неї неодноразово відповідали західні демократії. з політикою умиротворення — дозволити воюючій стороні мати те, що вона хоче, в надії, що вона більше не проситиме.

Дестабілізація зовнішньої політики почалася в 1931 р., коли Японія вторглася в китайську провінцію Маньчжурія і вийшла з Ліги Націй.

У 1933 р. Адольф Гітлер (Шикльгрубер) вийшов з Ліги Націй; у 1935 р. він почав переозброєння та призов на військову службу, відкрито порушуючи Версальський договір.

Побоюючись антикомуністичної риторики Гітлера та його експансіоністських розмов про Lebensraum («життєвий простір») у Східній Європі, СРСР спробував провести політику колективної безпеки із Заходом, забезпечивши, здавалося б, надійний союз із Францією та Чехословаччиною. Британія, не довіряючи Радянському Союзу, дистанціювалася від цього партнерства.

Декілька факторів пояснюють пасивність демократій перед фашизмом у 1930-х роках. Ізоляціонізм США не допоміг, як і антипатія Британії до СРСР. Велика депресія тримала демократії в економічній боязкості, а пам'ять про Першу світову війну змусила їх відмовитися від нового раунду війни.

Крім того, Велика Британія та Франція занадто багато вірили в оборонні бар'єри, щоб зберегти їх у безпеці: Ла-Манш у випадку першої та лінії Мажино, довгий ланцюг прикордонних укріплень, у випадку останньої.

Лінія Мажино (фр. Ligne Maginot) — система французьких укріплень (будувалася в 1929—1934 р.; удосконалювалася до 1940 р.) на кордоні з Німеччиною. Загальна довжина становила близько 400 км. Названа іменем військового міністра генерала Андре Мажино (фр. Andre Maginot).

До складу Лінії Мажино входили 39 дотів, 70 бункерів, 500 артилерійських і піхотних блоків, 500 казематів, а також бліндажі та пункти спостереження.

Події швидко довели порожнечу колективної безпеки. У 1935 р. Італія жорстоко напала на Ефіопію, і коли Ліга Націй спробувала санкціонувати це, Італія покинула Лігу та зблизилася з Німеччиною.

Навесні 1936 р. Гітлер кинув виклик Франції та Великобританії, відправивши війська в Рейнську область, яку Версальський договір демілітаризував, і неспроможність демократій відповісти йому надало сміливості.

Того літа Беніто Муссоліні та Гітлер об'єднали зусилля, щоб втрутитися в громадянську війну в Іспанії (1936–1939), допомагаючи військовому повстанню під проводом правого генерала Франсіску Франко проти нещодавно обраної в Іспанії коаліції лібералів і лівих. Радянський Союз надіслав допомогу іспанському уряду, але коли Британія переконала французів, які також пообіцяли допомогти, зберегти нейтралітет, вони розчарували Сталіна та підірвали колективну безпеку.

Радянська влада, німці та італійці випробували нові танки, літаки та тактику в Іспанії, а за допомогою двох останніх Ф. Франко здобув перемогу в 1939 р., керуючи як диктатор Іспанії до своєї смерті в 1975 р.

Ситуація погіршилася в 1937 р., коли Японія відновила війну в Китаї, здійснивши жахливе згвалтування в Нанкіні того грудня, і налагодила дружні зв'язки з Німеччиною та Італією.

Нанкінський інцидент, Нанкінська різанина, або Згвалтування Нанкіну (англ. Rape of Nanjing) — серія масових вбивств, згвалтувань та інших злочинів, скоєних японськими військовими під час Другої Японо-Китайської війни у Нанкіні у 1937 р. Більшість подій сталась протягом шести тижнів після захоплення Нанкіна 13 грудня 1937 р. За цей час від 250 тис. до 300 тис. китайських громадян та військовополонених були вбиті солдатами Імператорської Армії Японії. Близько 200 тис. китайців змогли врятуватися у таборах біженців, що знаходились неподалік посольства США в Нанкіні.

Офіційний японський уряд визнає, що масові вбивства та мародерства мали місце. Однак, деякі японські націоналісти заперечують ці події.

Невдовзі стався остаточний крах колективної безпеки. У 1938 р. Німеччина анексувала Австрію і того літа загрожувала війною проти Чехословаччини через Судети, прикордонний регіон, який за Версальським договором був переданий чехам, але в якому проживало велике німецькомовне населення. Через договори Франції та СРСР з Чехословаччиною війна здавалася неминучою. Тоді, під час вересневої **Мюнхенської угоди** — найжахливішого прикладу умиротворення сторіччя — британський прем'єр-міністр Невілл Чемберлен і прем'єр-міністр Франції, погодилися дозволити Гітлеру захопити Судети в обмін на його обіцянку не розширюватися далі. Чехи та Радянський Союз, обидва не запрошені, були обурені, а Сталін, уже засмучений громадянською війною в Іспанії, втратив віру в колективну безпеку.

Навесні 1939 р. Гітлер викрив дурість Чемберлена, вторгся на решту Чехословаччини та висунувши гучні претензії на польську територію.

Англійці та Франція тепер були налаштовані твердо стояти проти Польщі, але в серпні Сталін, який більше не довіряв демократіям, домовився з Гітлером про договір про ненапад. Цей нацистсько-радянський пакт (пакт Молотова-Ріббентропа, пакт Гітлера-Сталіна) зберіг нейтралітет СРСР і дозволив Гітлеру вторгнутися до Польщі, не турбуючись про війну на два фронти. Напад Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. став початком **Другої світової війни**.

Таким чином, протиріччя, які виникли після Першої світової війни, вирішити не вдалося. Німеччина зблизилася з Італією та Японією і готувалася до нового переділу світу.

Література

[1] Wiesner-Hanks, Merry E. A Concise History of the World (Cambridge Concise Histories) (p. 332). Cambridge University Press.

[2] Roberts, J M; Westad, Odd Arne. The Penguin History of the World: 6th edition (p. 886). Penguin Books Ltd.

[3] McCannon, John. Barron's AP World History with Online Tests. Barrons Educational Series.

[4] Roberts, J M; Westad, Odd Arne. The Penguin History of the World: 6th edition (p. 886). Penguin Books Ltd.